

KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI
Wydział Teologii KUL

Teologiczna wizja małżeństwa i rodziny w prawosławiu a współczesne problemy pastoralne

The Theological Vision of Marriage and Family in Eastern Orthodoxy and the Contemporary Pastoral Problems

Summary

In the modern world we experience an increasing crisis in human relations, which manifests itself especially in marriages and families. Common individualism and self-centeredness contributes to the reductionist conception of freedom and human love, which results in a lack of responsibility for the decision taken. The article presents the understanding of marriage and family in Eastern Orthodoxy in a synthetic way. The author in relation to the tradition of Eastern Christianity indicates essential features of Christian marriage and its connection with the Eucharist. In reference to the tasks of the family, there was emphasized the responsibility of parents for the upbringing and care for the spiritual development of their children. In the final part of the article there were presented contemporary threats to family life.

Keywords: Marriage, Family, Eastern Orthodoxy, Education of Children, Religious Education, Family crisis.

Streszczenie

We współczesnym świecie doświadczamy coraz większego kryzysu w relacjach międzyludzkich, który szczególnie się przejawia w małżeństwach i rodzinach. Powszechny indywidualizm i egocentryzm przyczynia się do redukcjonistycznego pojmowania wolności i miłości ludzkiej, co skutkuje brakiem odpowiedzialności za podjęte decyzje. W artykule zostało przedstawione w syntetyczny sposób rozumienie małżeństwa i rodziny w prawosławiu. Autor w odniesieniu do tradycji chrześcijaństwa wschodniego wskazuje na istotne cechy małżeństwa chrześcijańskiego oraz jego związek z Eucharystią. W refleksjach nad zadaniami rodziny została podkreślona odpowiedzialność rodziców za wychowanie dzieci i troszczenie się o ich rozwój duchowy. W końcowej części artykułu zostały przedstawione współczesne zagrożenia życia rodzinnego.

Słowa kluczowe: małżeństwo, rodzina, prawosławie, wychowanie dzieci, edukacja religijna, kryzys rodziny.

Miłość jest niezbędna w kształtowaniu wewnętrznego bytu człowieka. Pierwotnym źródłem miłości jest Bóg w Trójcy Przenajświętszych Osób, będący Bogiem osobowych relacji. Gdy św. Jan Ewangelista głosi, że „Bóg jest miłością” (1 J 4,8), to tę miłość pojmuje jako ontologiczną rzeczywistość. Miłość jest właściwa zarówno Bogu, jak i osobie ludzkiej, stworzonej na obraz i podobieństwo Boże¹. Miłość ludzka ma odniesienie do tej Miłości, jaką jest Bóg. Miłość, będąc rzeczywistością relacyjną, zawiera w sobie otwartość na innego. W opisie stworzenia człowieka autor natchniony wyraża prawdę o tym, że zamierzeniem Boga było przeznaczenie do życia wspólnotowego: „Potem Pan Bóg rzekł: «Nie jest dobrze, żeby mężczyzna był sam, uczynię mu zatem odpowiednią dla niego pomoc»” (Rdz 2,18). Bóg po stworzeniu Adama stwarza Ewę, która jest kością z kości i ciałem z ciała mężczyzny (por. Rdz 2,23). W celu urzeczywistnienia misterium całkowitego połączenia dwojga ludzi „mężczyzna opuszcza ojca swego i matkę swoją i łączy się ze swoją żoną tak ściśle, że stają się jednym ciałem” (Rdz 2,24). Z opisu stworzenia pierwszych ludzi wynika, że Bóg nie tylko ich stworzył, ale również obdarza błogosławieństwem związek mężczyzny i kobiety, co stanowi zapowiedź sakramentu małżeństwa². Nierozerwalność małżeńskiej więzi została potwierdzona przez Jezusa Chrystusa: „A tak już nie są dwoje, lecz jedno ciało. Co więc Bóg złączył, niech człowiek nie rozdziela” (Mt 19,6). Związek mężczyzny i kobiety jest związkiem szczególnym, gdyż nie jest jednością konstytuowaną na poziomie natury, lecz jest wolą samego Boga³.

1. Prawosławne pojmowanie małżeństwa

W tradycji chrześcijaństwa wschodniego bardzo mocno podkreśla się, że małżeństwo nie jest jedynie instytucją społeczną i kulturową, lecz w swej istocie jest przejawem synergii Bosko-ludzkiej⁴. Na bazie tradycji biblijnej w prawosławiu podkreśla się świętość, nierozzerwalność i pochodzenie małżeństwa z ustanowienia Bożego, odnosząc się do wspólnoty Adama i Ewy w raju (motyw z hymnografii liturgicznej) oraz dowartościowania małżeństwa przez samego Jezusa, co wyrażała Jego obecność na weselu w Kanie Galilejskiej (J 2,1-11).

¹ POF. J. CHRYSOAVGIS, *Love, Sexuality and the Sacrament of Marriage*, Brookline, MA 2005, 1–2.

² POF. A. TAUSZEW, *Liturgika*, Serbiejew Posad 2000, 160.

³ POF. A. SCHMEMANN, *The Indissolubility of Marriage. The Theological Tradition of the East*, w: W.J. BASSET (red.), *The Bond of Marriage: an Ecumenical and Interdisciplinary Study*, London 1968, 97–116.

⁴ POF. S.W. TROICKIJ, *Christianskaja filosofija braka*, Paryż 1932, *passim*.

„Jedność małżonków jest jednością w wolności, która nie zniewala i nie ogranicza, lecz przeciwnie – opierając się na dwóch ludzkich indywidualnościach tworzy nowy byt – rodzinę, mistyczny związek duchowo-cielesny”⁵. Sakrament małżeństwa w prawosławiu pojmuje się również jako przymierze pomiędzy mężczyzną i kobietą, które jest również ich przymierzem z Bogiem⁶. Sakrament ten jest „przejściem” ku prawdziwemu życiu⁷. Na przemieniającą, a zarazem twórczą siłę, która jest obecna w związku małżeńskim, zwrócił uwagę św. Andrzej z Krety: „Małżeństwo jest godne szacunku i łoże nieskalane dla dwojga, bowiem Chrystus pobłogosławił ciało na weselu w Kanie, gdzie wodę w wino przemienił, ukazując pierwszy cud, po to, abyś ty, moja duszo, zmieniła się”⁸. Przemiana wody w wino ma znaczenie symboliczne zarówno dla duszy człowieka, jak i też dla związku małżeńskiego, gdyż przypomina, że podstawą miłości pomiędzy małżonkami jest trwanie w relacji z Chrystusem. Jedność małżeńska obrazuje jedność pomiędzy Chrystusem i duszą, Chrystusem i Kościołem (por. Ef 5,20-23). Z tego też względu jedność małżonków, wyrażająca się w akcie seksualnym, ma swe miejsce właściwe we wspólnotcie eklezjalnej. Małżeństwo pobłogosławione w Kościele istnieje, aby służyć Kościołowi, dając świadectwo o łączącej ich miłości, a także kontynuować stwórcze działanie Boga w prokreacji. Celem jedności małżeńskiej jest wyjście poza doświadczenie zjednoczenia cielesnego i ukierunkowanie się na zbawczą obecność Boga⁹. Dzięki otwarciu się na Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób, erotyczna miłość małżonków przeradza się w *agape* – miłość bezinteresowną, „która nie szuka swego” (1 Kor 13,5)¹⁰. W prawosławnym pojmowaniu małżeństwa istotne jest nie tyle zrodzenie potomstwa czy osobiste spełnienie żony i męża, lecz to, aby oboje małżonkowie zostali zbawieni¹¹.

We współczesnym świecie małżeństwo traktowane jest jako podstawa funkcjonowania społeczeństwa, a także fundament formowania rodziny i wychowania dzieci. Z prawosławnego punktu widzenia małżeństwo nie jest i nie może być traktowane jako umowa czy kontrakt społeczny, lecz jako sakrament – uczta Godów Baranka (por. Ap 19,7-9), bowiem w nim dokonuje się antycypacja Kró-

⁵ M. ŁAWRESZUK, *Sakrament małżeństwa. Liturgiczna symbolika i znaczenie sakramentu małżeństwa w Kościele prawosławnym*, Białystok 2014, 4.

⁶ Por. SAWA HRYCUNIAK, *Prawosławne pojmowanie małżeństwa*, Białystok 1994, 51–61.

⁷ M. MURETOW, *Chriстіanskiy brak i Cerkow*, Siergiejew Posad 1916, 45.

⁸ Św. ANDRZEJ Z KRETY, *Wielki kanon*, pieśń IX, troparion 12.

⁹ Por. W.B. ZION, *Eros and Transformation: Sexuality and Marriage – An Eastern Orthodox Perspective*, Lanham, MD 1992, *passim*.

¹⁰ Por. J. BRECK, *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics*, Crestwood, NY 1998, 63–65.

¹¹ *Tamże*, 68: (...) *the ultimate purpose of conjugal relationship is neither procreation nor personal fulfillment, but the working out of the spouses' mutual salvation.*

lestwa Bożego. Stanowiąc zespół relacji pomiędzy mężczyzną i kobietą, małżeństwo jest misterium, gdyż zostało ono odkupione przez Krzyż Chrystusa, przemienione łaską Ducha Świętego i przekształcone dzięki synergii Miłości Bożej z miłością ludzką w wieczną więź¹². Według Aleksandra Jelczaninowa (1881–1934) małżeństwo jest objawieniem i misterium, bowiem „w nim następuje pełna przemiana człowieka, rozwój jego osobowości, nowe widzenie rzeczywistości, nowa percepcja życia i zrodzenie się do świata w nowej pełni”¹³. Kościół prawosławny błogosławi nowożeńców, aby uwolnić w nich moc miłości, jak również o to, by ta ludzka miłość nie była podporządkowana naturalnej konieczności, przeżywanej jako seksualność, lecz objawiła się w jedności męża i żony jako dar prawdziwego życia¹⁴. Aby można było udzielić sakramentu małżeństwa w Kościele prawosławnym, niezbędna jest wzajemna zgoda pary pragnącej wejść w związek małżeński. Przyszli małżonkowie muszą również spełnić warunek odpowiedniego wieku¹⁵, czyli osiągnąć dojrzałość fizyczną i moralną, jak również nie być zbyt blisko spokrewnionymi. Przeszkoda pokrewieństwa określana jest na podstawie prawa starotestamentowego (por. Kpł 18,6-18; 20,11-12) oraz prawa rzymskiego¹⁶. Aby małżeństwo w Kościele prawosławnym zostało zawarte w sposób ważny, wymagana jest obecność kapłana lub biskupa, który jest szafarzem tego sakramentu¹⁷, oraz celebracja zgodnie z przepisami prawa kanonicznego według rytuału liturgicznego. Nie udziela się sakramentu małżeństwa w okresie postów, a także w Tygodniu Paschalnymi i oktawie Bożego Narodzenia.

W prawosławiu nie idealizuje się małżeństwa, raczej traktuje się je jako obraz, ikonę, sposób życia. Ojcowie Kościoła podkreślali, że w małżeństwie dokonuje się ekspresja wolności stworzonej, która poprzez relacje międzyosobowe staje się miłością. Wzorem życia małżeńskiego i rodzinnego jest życie we wspólnocie eucharystycznej. Punktem wyjścia dla zrozumienia istoty i roli rodziny jest małżeństwo pojmowane jako sakrament. Według nauczania Ko-

¹² J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu. Liturgia, teologia, życie*, tłum. K. Leśniewski, Lublin 1995, 71–72.

¹³ A. JELCZANINOW, *Małżeństwo przemienia*, w: J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 110.

¹⁴ Por. Ch. YANNARAS, *The Freedom of Morality*, Crestwood, NY 1984, 160–161.

¹⁵ W *Kodeksie* cesarza Justyniana I Wielkiego zostały określone granice wieku: 14 lat dla mężczyzny i 12 lat dla kobiety.

¹⁶ Bezwzględny przeszkodą do zawarcia małżeństwa są: pokrewieństwo w linii prostej wstępnej i zstępnej, jak również w linii bocznej. Ponadto pokrewieństwo łączące powinowactwem dwa rody stanowi bezwzględną przeszkodę do zawarcia małżeństwa do czwartego stopnia włącznie, natomiast małżeństwo w piątym stopniu uzależnione jest od decyzji lokalnego biskupa. W odniesieniu do pokrewieństwa duchowego przeszkodą do zawarcia małżeństwa jest pokrewieństwo zachodzące pomiędzy rodzicami chrzestnymi a rodzicami ich dzieci chrzestnych. Por. D. VUKICEVIC, *O srodstvie kao preponi braka*, Novi Sad 1899, 32.

¹⁷ SAWA HRUCUNIAK, *Prawosławne pojmowanie małżeństwa*, 67.

ścią prawosławnego materia sakramentu małżeństwa jest wzajemna miłość pragnących go zawrzeć i z tego też powodu małżeństwo jest sakramentem miłości¹⁸. Z miłości małżeńskiej rodzi się Kościół domowy (łac. *ecclesia domestica*). Małżeństwo jest miejscem zespolenia dwojga ludzi oraz profetycznym obrazem integracji ludzkiego bytu w przyszłym wieku. Małżonkowie, łącząc się w jedno poprzez małżeństwo, stają się obrazem nie jakiejś ziemskiej rzeczywistości, lecz samego Boga. Gdy małżeństwo staje się rodziną, to dar miłości wzajemnej małżonków zostaje pomnożony. „Dzieci wnoszą nową jakość do ojcostwa i macierzyństwa, jednak tylko jako nadmiar pełni, która sama w sobie pozostaje ta sama i niezmienniona”¹⁹.

Św. Jan Chryzostom w *Homilii XX na List do Efezjan* nauczał, że małżeństwo jest „małym Kościołem” (gr. *eklesia mikra*)²⁰. Jedność małżeńska jest jednością charyzmatyczną i sakramentalną, bowiem małżeństwo jest rzeczywistością duchową, które karmi się Ciałem i Krwią Chrystusa. W prawosławnym małżeństwie mąż i żona nie należą do siebie; jednoczy ich Osoba Jezusa Chrystusa²¹. Na chrześcijańskim Wschodzie aż do IX w. nie znano żadnego obrzędu zawarcia małżeństwa, który byłby celebrowany poza Boską Liturgią. Od IV w. w Eucharystię, w czasie której zawierano związek małżeński, włączono obrzęd nałożenia koron na głowy nupturientów. Korony te symbolizują zwycięstwo nad pożądliwościami (gr. *pathi*), gdyż małżeństwo chrześcijańskie nie jest zawierane „według ciała”²². Z jednego z listów św. Teodora Studyty (758–826) wiadomo, że nałożenie koron połączone było z wypowiedzeniem następującej modlitwy przez udzielającego sakramentu małżeństwa kapłana: „Ty sam, o Mistrzu, wyciągnij Swą rękę ze Swego Świętego Przybytku i zjednocz Twego sługę i Twoją służebnicę. Obdarz tych, których jednoczysz, harmonią umysłów, ukoronuj ich, aby stali się jednym ciałem”²³. Uczyni ich małżeństwo szlachetnym. Spraw, aby ich łożo było nieskalane oraz daj, aby ich wspólne życie było bez skazy”²⁴. Choć z czasem ryt nałożenia koron na narzeczonych oddzielony został od Eucharystii, to Kościół prawosławny nie zapomniał o podstawowym związku pomiędzy sa-

¹⁸ Por. K. WARE, *The Sacrament of Love. The Orthodox Understanding of Marriage and Its Breakdown*, DRev 109 (1991), 79–93.

¹⁹ P. EVDOKIMOV, *Prawosławna wizja teologii moralnej. Bóg w życiu ludzi*, tłum. W. Szymona, Kraków 2012, 178.

²⁰ Św. JAN CHRYZOSTOM, *Homilia XX na List do Efezjan*, w: J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 101.

²¹ Por. M.P. LAROCHE, *Mały Kościół. Mistyczna przygoda małżeństwa*, tłum. J. Grzegorzczak, Poznań 1989, 21.

²² J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 31.

²³ Por. B. ZIELINSKI, *Zagadka „jedynoj płoti” ili popytka zadumat’sia o christianskom brakie*, „Cerkow i mnienije” 15 (2001) z. 2, 77–100.

²⁴ Św. TEODOR STUDYTA, *Epistola I,22*, PG 99, 973.

kramentem małżeństwa i Eucharystią. Starożytne formy obrzędu zawarcia małżeństwa połączone były z przyjęciem Komunii Świętej przez nowożeńców²⁵. W przypadkach, gdy pary małżeńskie nie były „godne”, czyli gdy małżeństwo nie było zawierane zgodnie z normami kościelnymi, wówczas nowożeńcy nie przystępowali do Komunii Świętej, a mogli jedynie napić się z kielicha wina pobłogosławionego przez kapłana. W kanonicznej i pastoralnej tradycji Kościoła prawosławnego stoi na stanowisku, że Eucharystia jest prawdziwą pieczęcią małżeństwa²⁶.

W tradycji chrześcijaństwa wschodniego jedynie pierwsze małżeństwo jest zawierane w sposób uroczysty, co symbolizuje obrzęd nałożenia koron. Choć w tradycji kanonicznej prawosławia zawarcie drugiego (a w ostateczności – nawet i trzeciego) związku małżeńskiego traktuje się jako sprzeczne z normą chrześcijańską, to ze względu na zasadę wyrozumiałości dla ludzkiej słabości (por. 1 Kor 7,9), zwaną również zasadą Boskiej łaskawości (gr. *kath' ekonomian*), w wyjątkowych sytuacjach się do niego dopuszcza. Traktowane jest wówczas jako druga szansa dana mężczyźnie czy kobiecie, by dzięki niej mogli zawrzeć prawdziwe małżeństwo w Chrystusie. Pozwolenia na zawarcie powtórnego związku małżeńskiego może udzielić biskup diecezjalny, który rozpatruje wszelkie uwarunkowania rozpadu pierwszego związku oraz możliwości pomocy ze strony Kościoła. Decyzje tego rodzaju są trudne, gdyż według teologii prawosławnej „małżeństwo jest sakramentem udzielanym dwójgu ludziom w Ciele Kościoła przez kapłańskie błogosławieństwo²⁷. Jak każdy sakrament – odnosi się do życia wiecznego w Królestwie Bożym i z tego też względu nie może być rozwiązane przez śmierć jednego z małżonków, lecz stwarza pomiędzy nimi, jeśli tego pragną i jeśli jest im to dane (por. Mt 19,11), wieczną więź²⁸. We współczesnej praktyce liturgicznej obrządek zawierania drugiego małżeństwa jest całkowicie odmienny od typowego obrzędu zawarcia małżeństwa. Warto zauważyć, że obrządek zawierania drugiego małżeństwa ma charakter pokutny²⁹. Ze względu na to, iż kandydat na diakona i kapłana przyjmując święcenia kapłańskie, zobowiązuje się do zachowywania w pełni nauczania Kościoła, w tym również nauki o monogamicznym małżeństwie sakramentalnym, na wzór mistycznego związku Chrystusa z Kościołem, nie ma kanonicznej możliwości, by jako kapłan zawarł powtórną więź

²⁵ Por. N. MILOSEVIC, *To Christ and the Church. The Divine Eucharist as the All-Encompassing Mystery of the Church*, Los Angeles, CA 2012, 61–77.

²⁶ Por. J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 35–36.

²⁷ Por. G. NIEFIEDOW, *Tajstwa i obriadiady prawosławnoy Cerkwi*, Moskwa 1999, 137–170.

²⁸ J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 64.

²⁹ *Tamże*, 54.

małżeński³⁰. Obowiązuje go zasada *kath' akribeian*, czyli życia zgodnie z całą surowością prawa. Surowe wymogi dotyczą również żony kapłana, która, jak to zostało sformowane w 18. kanonie apostoelskim, nie może być wdową, rozwódką, nierządnicą czy artystką.

2. Formacja religijna dzieci w rodzinie prawosławnej

Zrodzenie potomstwa oraz jego dorastanie traktuje się w prawosławiu jako przejaw błogosławieństwa Bożego i wielką radość, gdyż pomaga w rozwoju osobistym i społecznym. Aleksander Jelczaninow nauczał, iż „człowiek wkracza głęboko w strukturę świata jedynie poprzez rodzinę”³¹. Macierzyństwo jest przykładem miłości kenotycznej (por. Flp 2,7)³². Każda chrześcijańska matka opiekuje się dziećmi, szczególnie przez pierwsze trzy lata po urodzeniu, gdyż w tym okresie bardzo intensywnie dokonuje się ich wzrost fizyczny, psychiczny i duchowy. Za sprawą dzieci pełnia życia osobowego małżonków staje się jeszcze głębsza. Potomstwo zrodzone ze wspólnoty małżeńskiej nie tylko ją przedłuża, ale również potwierdza jej ukształtowaną jedność³³. Zrodzenie potomstwa oraz jego wychowywanie to dla rodziców radość i błogosławieństwo Boże. John Meyendorff wyjaśnia, że „dając życie innym, człowiek naśladuje stwórczy akt Boga, a jeśli wzbrania się przed tym – to nie tylko odrzuca swego Stworzyciela, ale również wypacza swe własne człowieczeństwo. Nie ma człowieczeństwa bez świadomego czy nieświadomego pragnienia bycia prawdziwym naśladowcą stwarzającego życie Ojca wszystkich”³⁴. W pierwszym etapie swego rozwoju dziecko odkrywa swoich rodziców jako jeden byt, jedną istotę w dwóch osobach: matki i ojca, których czuje się ożywioną częścią. W rozwoju dziecka ważne są nie tylko relacje z każdym z rodziców, ale również relacje pomiędzy samymi rodzicami. Gdy odniesienia pomiędzy ojcem i matką są złe, to dziecko będzie w sposób fałszywy kształtować swoje reakcje i odniesienia do innych ludzi. Jeśli dziecko postrzega swoich rodziców jako kochającą się parę, którą dzięki wzajemnej miłości szuka dobra bez osądzania i obwiniania, to tym samym harmonijnie rozwija się, starając się odwzorować ich relacje w swoich

³⁰ Kapłan żonaty po raz drugi byłby „solą zwierzającą” (Mt 19,11)! Por. S.W. TROICKII, *K woprosu wtorobraczjy klirikow*, Kijew 1913, 14.

³¹ A. JELCZANINOW, *Małżeństwo przemienia*, w: J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 110.

³² SISTER MAGDALEN, *Children in the Church Today. And Orthodox Perspective*, Crestwood, NY 1991, 24.

³³ P. EVDOKIMOV, *Sakrament miłości*, tłum. M. Żurowska, Białystok 2007, 129.

³⁴ J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu*, 70.

odniesieniach do świata. Jeśli zaś relacje pomiędzy rodzicami są złe, to budzi to lęki i wrogość w ich dzieciach³⁵. Już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa podkreślano odpowiedzialność rodziców za dzieci. W *Didache* jest zalecenie, by kształtować w dzieciach właściwy obraz Boga: „Nie trzymaj twojej ręki z dala od syna lub córki twojej, lecz już od dzieciństwa ucz ich bojaźni Bożej”³⁶. Sam Jezus w szczególny sposób traktował dzieci: „Potem wziął dziecko, postawił je przed nimi i objąwszy je ramionami, rzekł do nich: «Kto przyjmuje jedno z tych dzieci w imię moje, Mnie przyjmuje; a kto Mnie przyjmuje, nie przyjmuje Mnie, lecz Tego, który Mnie posłał»” (Mk 9,36-37). Traktowanie dzieci z miłością jest okazywaniem miłości Bogu.

W nauczaniu Kościoła prawosławnego wskazuje się na istotną wartość edukacji religijnej, a zwłaszcza wychowywanie dzieci poprzez przykład rodziców oraz zapewnianie atmosfery miłości i modlitwy w domu. Szczególnie istotna jest codzienna wspólna modlitwa rodziców z dziećmi. Dzięki niej bardziej skuteczna jest katechizacja, której zasadniczym celem jest uświadomienie dzieciom, że droga Kościoła jest drogą prawdziwego życia. Imiona i fakty zaczerpnięte z historii zbawienia oraz z dziejów chrześcijaństwa mają być pomocą daną dzieciom, by wchodzić w coraz to głębszą i bardziej zażyłą relację z Bogiem. W praktykach modlitewnych wielką pomocą są ikony, które kształtują obraz Boga, Matki Bożej i świętych w umysłach dzieci. Ikony inspirują dzieci do stawiania pytań, jak również są pomocne w dawaniu odpowiedzi. Dzięki ikonom dzieci są w stanie lepiej werbalizować prawdy wiary. Przykładowo: poprzez porównanie ikon Ukrzyżowania i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa dzieci lepiej uświadamiają sobie miłość Boga do ludzi oraz Jego pragnienie, aby zbawić każdego człowieka. Ikony są również bardzo pomocne w prawosławnej katechezie. W prawosławny rodzinach uczy się, jak wielkie znaczenie ma codzienne czytanie i słuchanie słowa Bożego, a zwłaszcza Ewangelii i Psalmów. Ponadto popularne jest czytanie żywotów świętych, by czerpać z nich przykłady prawdziwie chrześcijańskiego życia³⁷. W kształtowaniu wiary u dzieci niezbędne jest doświadczenie liturgiczne. Warto zauważyć, że w prawosławiu nie ma nabożeństw specjalnie przeznaczonych dla dzieci. Uczestniczą one w nabożeństwach i Boskiej Liturgii wraz ze swymi rodzicami i wszystkimi wiernymi. Od wczesnego dzieciństwa uczą się zapalania świeczek przed ikonami oraz wsłuchują się w śpiewy liturgiczne. Atmosfera modlitewna przenika ich zmysły, na które oddziałują ikony, śpiew chóru oraz zapach kadzidła. Bycie w cerkwi pomaga im w zdobywaniu umiejęt-

³⁵ Por. M.P. LAROCHE, *Mały Kościół*, 104–105.

³⁶ *Nauka Dwunastu Apostołów* 4,9, w: *Ojcowie Apostolscy*, tłum. A. Świderkówna (Pisma Starożytności, 45), Warszawa 1990, 59.

³⁷ Por. SISTER MAGDALEN, *Children in the Church Today*, 47–53.

ności modlitewnej koncentracji. Prawosławne matki przynoszą niemowlęta nawet na długie nabożeństwa, zwłaszcza w okresie Wielkiego Tygodnia i celebracji Paschy Chrystusowej.

W prawosławiu łącznie udziela się tak dorosłym, jak i niemowlętom wszystkich trzech sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, a więc: chrztu, bierzmowaniu i Eucharystii. Dzieci więc od samego początku swego życia mają zapewnioną możliwość przyjmowania Komunii Świętej podczas każdej Boskiej Liturgii. Z tego też względu powszechna jest praktyka częstego przyjmowania Ciała i Krwi Pańskiej przez dzieci. Początkowo przynoszone są one przez swych rodziców do Komunii Świętej, a gdy już potrafią chodzić, to same zdążają ku ikonostasowi, by przyjąć od kapłana Ciało i Krew Pańską. W ukształtowanej liturgicznie świadomości wiernych jest to sakrament, który jest lekarstwem duchowym, danym w Kościele dla zdrowia duszy i ciała. W zależności od dojrzałości dziecka (zwykle jest to około siódmego roku życia), zalecane jest również korzystanie z sakramentu spowiedzi. Pytania zadawane przez kapłana w czasie spowiedzi, jak również jego pouczenia, są pomocne w budzeniu odpowiedzialności moralnej oraz właściwej oceny swego zachowania. W tradycyjnych domach prawosławnych są obecne ikony oraz jest na honorowym miejscu położone Pismo Święte. W tradycji słowiańskiej na jednej ze ścian lub też w rogu jednego z pokojów znajduje się co najmniej kilka ikon, przed którymi ciągle palona jest lampka oliwna. W tym też miejscu rodzina gromadzi się na wspólnej modlitwie lub czytania Ewangelii czy Psalmów. W nawiązaniu do nauczania św. Jana Chryzostoma i innych autorytetów życia duchowego, w Kościele prawosławnym podkreśla się, że zachowanie rodziców, ich sposób mówienia czy dobór słów mają decydujący wpływ na dzieci. Jeśli rodzice nie okazują sobie szacunku, to dziecko nie nauczy się posłuszeństwa³⁸. Miłość do dzieci ma być obrazem miłości Boga do ludzi.

3. Rodzina prawosławna wobec destrukcyjnych wpływów świata współczesnego

Niestety, współcześnie również i prawosławie przeżywa kryzys instytucji rodziny. Prof. Stanley Harakas, były wykładowca prawosławnej szkoły wyższej (*College of the Holy Cross*) w USA, już ponad trzydzieści lat temu apelował: „Potrzebujemy odnowienia życia rodzinnego. Należy odzyskać dawne wartości i ponownie nadać im moc. Potrzebne nam małżeństwa jako związki przez całe życie, wzajemnej wierności małżonków, przedmałżeńskiej czystości, odpowie-

³⁸ Tamże, 33.

działności i szacunku w relacjach rodzic – dziecko. Tylko jeśli na serio to wszystko zastosujemy w życiu, uchronimy nas i ten naród od zepsucia i ostatecznego zniszczenia”³⁹.

W sercu prawosławnego nauczania odnośnie do przemocy i znęcania się nad dziećmi jest chrześcijańska wizja małżeństwa i rodziny⁴⁰. Jednym z istotnych celów małżeństwa jest zrodzenie potomstwa. Małżonkowie stają się rodzicami nie tylko w sposób fizyczny, ale również psychiczny i duchowy. Dzieci są darem od Boga, a zarazem dopełnieniem wspólnoty pomiędzy mężem i żoną na obraz wspólnoty Boskich Osób w Trójcy Przenajświętszej. Z prawa Bożego wynika, że rodzice są odpowiedzialni za fizyczne, moralne i duchowe wychowanie swoich dzieci. Rodzice powinni mieć dobre intencje w odniesieniu do swoich dzieci. W tym sensie można interpretować słowa Ewangelii: „Jeśli któregoś z was, ojców, syn poprosi o chleb, czy poda mu kamień? Albo o rybę, czy zamiast ryby poda mu węża? Lub też gdy prosi o jajko, czy poda mu skorpioną?” (Łk 11,11-12). Zgodnie z nauczaniem Kościoła prawosławnego rodzice mają odpowiedzialnie kierować swoje dzieci, wspierając je w dążeniu do dobra i dyscyplinując, a nawet stosując odpowiednią karę, gdy jest to konieczne. Dyscyplina i kara w celu poprawy zachowania dzieci powinna być motywowana przez miłość i prawdziwą troskę o ich dobro. Kościół prawosławny przypomina rodzicom zasady pedagogii zawarte w Nowym Testamencie: „A wy, ojcowie, nie pobudzajcie do gniewu waszych dzieci, lecz wychowujcie je stosując karcenie i napominanie Pańskie!” (Ef 6,4). Stosowanie się do zasad pedagogii Bożej wymaga łagodności, do czego zachęca św. Paweł: „Ojcowie, nie rozdrażniajcie waszych dzieci, aby nie traciły ducha” (Kol 3,21). Rodzice są odpowiedzialni za wprowadzenie swych dzieci na drogę wiary poprzez głoszenie im słowa Bożego, zachęcanie do udziału w sakramentach, zwłaszcza spowiedzi i Eucharystii.

Wojna przeciwko dziecku rozpoczyna się od aborcji. W Tradycji chrześcijaństwa wschodniego nigdy nie było przyzwolenia na zabijanie nienarodzonych dzieci. Szacunek dla życia ludzkiego jest obecny w pismach żyjącego w II w. apologety Aristidesa: „Nie jest dozwolone, aby zabić płód będący w łonie matki (...). Niedopuszczanie do narodzin jest tożsame z morderstwem i nie ma żadnej różnicy, czy zabija się życie już narodzone, czy dusi się je, gdy jest jeszcze w łonie. To życie już jest człowiekiem”⁴¹. Z prawosławnego punktu widzenia nie jest możliwe dokonywanie aborcji, gdyż jest traktowana jako morderstwo. Chrześcijańska tradycja patrystyczna jest zdecydowanie przeciwna aborcji. W *Didak-*

³⁹ S.S. HARAKAS, *Contemporary Moral Issues. Facing the Orthodox Christian*, Minneapolis, MN 1982, 104.

⁴⁰ *Tamże*, 113.

⁴¹ ARISTIDES, *Apologia IX*, 6.

che zostało utrwalone nauczanie pierwotnego Kościoła: „(...) nie zabijaj dzieci przez poronienie, ani nie przyprawiaj ich o śmierć po urodzeniu”⁴². Potwierdza to stanowisko liturgiczna tradycja chrześcijaństwa wschodniego, uznając, że embrión jest w pełni człowiekiem i osobą. Kościół świętuje nie tylko Narodzenie Najświętszej Bogurodzicy i Jana Chrzciciela, ale również ich poczęcie⁴³. Oprócz bezpośredniego narażenia życia dziecka w sensie fizycznym, wyróżnić można różnego rodzaju znęcanie się psychiczne i duchowe. Skrajnymi tego przypadkami są pornografia dziecięca oraz dziecięca prostytutka. W tradycji prawosławnej potępia się pornografię ze względu na to, że poprzez nią zmysłowość cielesna powoduje wypaczenia na poziomie wyobraźni i zaciemnia duszę pożądliwymi pragnieniami, które są nienasykalne⁴⁴. Obrazowo ich oddziaływanie można porównać do węża połykającego własny ogon. Pornografia dehumanizuje człowieka, deformując obraz Boży w człowieku i otwierając duszę na niszczące działanie demona nieczystości (*porneia*). Wielkim zagrożeniem dla normalnego rozwoju dziecka jest jego porzucenie przez rodziców, czyli zaniedbywanie opieki nad nim i to zarówno w formie bezpośredniej (oddanie do sierocińca), jak i pośredniej – poprzez zastąpienie czy ograniczenie relacji rodzicielskich substytutami medialnymi (telewizją czy komputerem).

Kościół prawosławny, tak jak i pozostałe Kościoły chrześcijańskie, naucza o zagrożeniach rodzących się z bycia pod wpływem środków narkotycznych czy alkoholu. Szczególnie rozpowszechnianie narkotyków wśród dzieci i młodzieży traktuje jako działanie diaboliczne. W nawiązaniu do zaleceń św. Pawła Apostoła wskazuje, aby unikać tego wszystkiego, co przyczynia się do rozbicia osobowości człowieka oraz niszczenia relacji międzyosobowych, a więc pijaństwa, rozpusty, hulanków, wyuzdania, kłótni czy zazdrości (por. Rz 13,13), gdyż „ci, którzy się takich rzeczy dopuszczają, królestwa Bożego nie dziedziczą” (Ga 5,21).

* * *

W Kościele prawosławnym małżeństwo nie jest traktowane jako religijny „dodatek” do życia dwojga ludzi, lecz jako eklezjalne misterium, dzięki któremu możliwa staje się przemiana indywidualnego istnienia człowieka w egzystencję wspólnotową, by w ten sposób urzeczywistnić obraz Boży i stawać się coraz bardziej podobnym do Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób. W ramach chrześcijańskiego małżeństwa dokonuje się transformacja wolności obojga małżon-

⁴² *Nauka Dwunastu Apostołów*, 2,21.

⁴³ J. BRECK, *The Sacred Gift of Life*, 152–153.

⁴⁴ Por. *tamże*, 104.

ków w jednoczącą ich miłość. Dzięki miłości Bożej, w której zostają połączeni w „jedno ciało”, rozpoczyna się proces wyzwania małżonków z egocentrycznej koncentracji na własnym „ja” i byciu dla innych, a zwłaszcza dla swych dzieci. Erotyczna i seksualna atrakcyjność małżonków jest jedynie symbolem i mistycznym znakiem misterium istnienia wychodzącego poza granice przemijalności i śmierci. Relacje seksualne małżonków, które mają miejsce jedynie na poziomie natury, podobnie jak i naturalna instytucja rodziny, nie są w stanie wyrazić mistycznego pragnienia każdej osoby ludzkiej, by wyjść poza granice świata stworzonego. Ze względu na fakt, iż seksualność służy uwiecznieniu istnienia człowieka, jest ona w sposób nieunikniony związana ze śmiercią⁴⁵. Właśnie z tego powodu w Ewangelii jest zapowiedź Królestwa Bożego jako królestwa prawdziwego życia, w którym osoby ludzkie już nie będą doświadczać swej seksualności i zniknie podział płci. Prawosławne pojmowanie małżeństwa rozświetlone jest słowami Zbawiciela: „Dzieci tego świata żenią się i za mąż wychodzą. Lecz ci, którzy uznani zostaną za godnych udziału w świecie przyszłym i w powstaniu z martwych, ani się żenić nie będą, ani za mąż wychodzić. Już bowiem umrzeć nie mogą, gdyż są równi aniołom i są dziećmi Bożymi, będąc uczestnikami zmartwychwstania.” (Łk 20,34-36). Postrzeganie wspólnoty pomiędzy mężem i żoną w małżeństwie nie ogranicza się jedynie do ich więzi biologicznej, lecz uwzględnia również wymiar eschatologiczny ich jedności. W małżeństwie bowiem dokonuje się transformacja ich zjednoczenia fizycznego w jedność konstytuowaną w wolności i miłości poprzez nadającą im tożsamość relację z Chrystusem, co zwłaszcza dokonuje się w Eucharystii. Misterium małżeństwa w Kościele prawosławnym darowane jest tym, którzy pragną doświadczyć przemiany naturalnej więzi seksualnej w krzyż poprzez ascetyczne zmagania. Dzięki nim małżonkowie coraz bardziej osiągają wolność prawdziwego życia, doświadczając wszechogarniającej miłości Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób, który jest Bogiem miłującym człowieka (gr. *Philanthropos*).

Bibliografia

- BRECK J., *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics*, Crestwood, NY 1998.
- CHRYSSAVGIS J., *Love, Sexuality and the Sacrament of Marriage*, Brookline, MA 2005.
- EVDOKIMOV P., *Prawosławna wizja teologii moralnej. Bóg w życiu ludzi*, tłum. W. Szymona, Kraków 2012.

⁴⁵ CH. YANNARAS, *The Freedom of Morality*, 160.

- EVDOKIMOV P., *Sakrament miłości*, tłum. M. Żurowska, Białystok 2007.
- HARAKAS S.S., *Contemporary Moral Issues. Facing the Orthodox Christian*, Minneapolis, MN 1982.
- HRYCUNIAK SAWA, *Prawosławne pojmowanie małżeństwa*, Białystok 1994.
- JELCZANINOW A., *Małżeństwo przemienia*, w: J. MEYENDORFF, *Małżeństwo w prawosławiu. Liturgia, teologia, życie*, tłum. K. Leśniewski, Lublin 1995, s. 109–114.
- LAROCHE M.P., *Mały Kościół. Mistyczna przygoda małżeństwa*, tłum. J. Grzegorzczak, Poznań 1989.
- ŁAWRESZUK M., *Sakrament małżeństwa. Liturgiczna symbolika i znaczenie sakramentu małżeństwa w Kościele prawosławnym*, Białystok 2014.
- MEYENDORFF J., *Małżeństwo w prawosławiu. Liturgia, teologia, życie*, tłum. K. Leśniewski, Lublin 1995.
- MILOSEVIC N., *To Christ and the Church. The Divine Eucharist as the All-Encompassing Mystery of the Church*, Los Angeles, CA 2012.
- MURETOW M., *Chryścijański brak i Cerkow*, Siergiejew Posad 1916.
- Nauka Dwunastu Apostołów*, w: *Ojcowie Apostolscy*, tłum. A. Świderkówna (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 45), Warszawa 1990, s. 56–65.
- NIEFIEDOW G., *Tajstwa i obiadady prawosławnej Cerkwi*, Moskwa 1999.
- SCHMEMANN A., *The Indissolubility of Marriage. The Theological Tradition of the East*, w: W.J. BASSET (red.), *The Bond of Marriage: an Ecumenical and Interdisciplinary Study*, London 1968, s. 97–116.
- SISTER MAGDALEN, *Children in the Church Today. An Orthodox Perspective*, Crestwood, NY 1991.
- TAUSZEW A., *Liturgika*, Siergiejew Posad 2000.
- TROICKIJ S.W., *Chryścijańska filozofia braka*, Paryż 1932.
- TROICKIJ S.W., *K woprosu wtorobraczyj klirikow*, Kijew 1913.
- VUKICEVIC D., *O srodstvie kao preponi braka*, Novi Sad 1899.
- WARE K., *The Sacrament of Love. The Orthodox Understanding of Marriage and Its Breakdown*, „Downside Review” 109 (1991), s. 79–93.
- YANNARAS CH., *The Freedom of Morality*, Crestwood, NY 1984.
- ZIELINSKI B., *Zagadka „jedynoj płoti” ili popytka zadumat'sia o chryścijańskim bracie*, „Cerkow i mnienije” 15 (2001) z. 2, s. 77–100.
- ZION W.B., *Eros and Transformation: Sexuality and Marriage – An Eastern Orthodox Perspective*, Lanham, MD 1992.